

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ
ARAŞTIRMALARI

III-IV-V-VI

ANKARA

1966 - 1969

TÜRKLERDE KİRVELİK VE SÜNNET GELENEĞİ

Orhan Türkdoğan

Kirvelik ve sünnet birbirleriyle fonksiyonel münasebeti olan iki terimdir. Bilhassa Anadolunun Güney-Doğu ve Doğu bölgesinde kirvelik müessesesinin yapısını anlamak için sünnet âdetinin mâhiyetini açıklamak gerekir. Sünnet, arapça (Sun.na) kelimesinin lûgat mânası, işlek yol olup, geniş mânada Allah'ın yolunu veyahut da insanın âdet haline getirdiği iyi veya kötü davranış ve hareketini ifade eder¹. Görülüyor ki islâmî anlamda sünnet, bir seremoni olmaktan çok, insanın tutum ve davranışlarını belirtmektedir. Bu bakımdan Allah'ın emirlerine (Farz) karşılık sünnet, bilhassa Peygamber (Hz. Muhammed) tarafından sözle, fiille, zımnî tasdikle veya hut herhangi bir suretle vazedilmiş bir "kanun hakkındaki hadis" manâsındadır².

Görülüyor ki islâm dininde iki önemli husus vardır: Bunlardan ilki Kur'an'ın buyruklarına olan uyma (farz) diğer ise Peygamber'in hayatı boyunca yapmış olduğu (sünnet) iyi fiil ve hareketlerdir*.

Arapça'da bir diğer terim daha vardır ki bu da "gulfe (sünnet derisi)"nin kesilerek alınması anlamında kullanılan hitân'dır³. Burada açıkça belirtildiği gibi, hitân çocukların sünnet edilmesi ameliyesidir.

Hitân, eski Arabistan'da umumî bir âdet idi. Bu tâbir hasseten erkeklerin sünneti hakkında kullanılırdı. Ayrıca, kadınların sünneti için de "hafz" kelimesi vardı⁴. Hitân'dan Kur'an'da değil şiirler ile hâdislerde** bahsedilir⁵. Bu suretle eski arabistan'da yaygın olan hitân âdetine Kur'an'da yer verilmemiş sadece Peygamberin sözlerinde (hâdis) raslanılmaktadır. Bu da bize hitân'ın İslâmiyetten önce de Arabistan'da kullanıldığını göstermektedir.

1 İslâm Ansiklopedisi, s. 242-243, 113. Cüz, Millî Eğitim Basımevi 1968, İstanbul.

2 Aynı eser, s. 242-243.

* Sun-na, sun. nah (ar.) müslümanlar tarafından (Hanefî mezhebi) Hz. Muhammed'in öğreti ve pratiklerine dayanan müslüman kanunu (bkz. Webster's New World Dictionary of American Language, 1960).

3 İslâm Ansiklopedisi, s. 245.

4 İslâm Ansiklopedisi, s. 543, 5. cilt, Millî Eğitim Basımevi 1950, İstanbul.

** Peygamberin sözleri, yaptığı iş, davranış. (Osmanlıca Türkçe Sözlük, Mustafa Nihat Özön, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1965, İstanbul).

5 Encyclopaedia Britannica, Cilt 5, 1961, s. 721-22.

İslâmiyet'in hitân'a önem verışı İbrahim Peygamber çağında da kullanılmasıyla ilgilidir. Ayrıca, hitân birçok eski kavimlerde de mevcuttur. Sünnet, müslümanlar ve yahudiler arasında olduğu kadar, Mısırlılar, Edomiler, Muâbitlar ve Ammoniler gibi eski kavimlerde de icrâ edilen bir âyindir⁶. Hattâ çakmak taşı çağına (flint stone) kadar götürülenler vardır⁷. Bu örneklerin ortaya koyduğu gerçek odur ki hitân, islâmiyetten önce birçok eski kavimler tarafından kullanılmıştır. Ayrıca, hitânın islâmiyette kazanmış olduğu önemli bir nokta da bizzat Peygamberin sünnetli doğuşudur. Bunun doğruluğunu gösteren hâdiste mevcuttur⁸. Bu bakımdan islâm diyarında bir çocuğun kısa gulfeyle doğması (doğuştan sünnetli oluşu) bir uğur addolunur⁹. Türkiye'de bu şekilde doğan çocuk "Peygamber sünnetli" olduğu için ikinci bir defa sünnetine lüzûm gösterilmez ve böyle bir çocuk da uğurludur.

Hitân'ın veya sünnet seremonisinin islâm diniyle olan bir diğer önemli yönü de bir çeşit islâmiyete giriş, halk diliyle "gâvurluktan kurtuluş"¹⁰ kurtuluş olarak kabul edilir. Nitekim Cava'da, umumiyetle hitân islâm dinine giriş merasimi olarak kabul edilir ve bunun içindir ki orada hitâna, bazan "müslüman kılmak işi" denilir¹¹. Aslında bu inanç bütün islâm ülkeleri için varittir¹². Bu suretle sünnet edilmiş kimse, çocukluktan erkeklığe geçmiş sayılır¹³.

İslâmiyetin dört temel mezhebi arasında hitân farklı değerlendirmelere yol açmıştır. İmam Şâfiî'ye ve diğer birçok fakihlere göre hitân vacibdir. İmam Mâlik'e göre sünnettir¹⁴. Keza Şâfiî'ye göre, erkekler için olduğu gibi kadınlar için de hitân vacibdir¹⁵.

Buraya kadar ileri sürdüğümüz fikirleri bir noktada toplamak gerekirse diyebiliriz ki hitân, islâmiyetten önce de birçok eski kavimlerde mevcut olan bir âdettir. Peygamberin hâdislerinde sünnet, islâm ülkelerinde dini değerini kazanmıştır. Şimdi burada sünnetle fonksiyonel münasebet halinde bulunan ikinci bir geleneğe yani kirvelik müessesine temas etmek istiyorum. Kirvelik ile sünnet geleneği arasında gerçekten fonksiyonel karşılıklı bağıllık vardır. Nitekim Cava'da ameliyattan evvel çocuk yıkanır, bu esnada birçok dualar okunur. Sonra çocuk yaşlı bir kimsenin, ekseriya

6 İslâm Ansiklopedisi, 5. cilt, s. 545.

7 Encyclopaedia Britannica, s. 721-722.

8 İslâm Ansiklopedisi, s. 545.

9 Aynı eser, s. 544.

10 Türkiye'de sünnet olmayanlar halk rasında "gâvur" addolunur. Bunlara iyi nazarla bakılmaz. Bir dönemde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in DP'liler sünnetsiz olmakla suçlanmış ve böylece seçimlerde yıpratmaya çalışmışlardır.

11 İslâm Ansiklopedisi, s. 545.

12 Sünnet olan çocuk aynı zamanda erkeklliğini de (virility) halk nazarında isbat etmiş sayılır (bk. Nermin Erdentuğ, *Sün Kôyünün Etnolojik Tetkiki*, s. 54.)

13 Van Gennep "Rites de Passage" ında bize âyinlerin bir çocuğun, hayatın bir devresinden diğer bir devresine geçışı tebâruz ettirmeğe yaradıkları şeklinde kabul edilebileceğini göstermiştir. Hitân'ında aynı mâhiyette addedilmesi icabeder (bkz. İslâm Ansiklopedisi, s. 544)

14 Aynı eser, s. 544.

15 Aynı eser, s. 544.

çok çocuklu bir Santri'nin dizlerine oturtulur, bunun ilerde çocuğun evlenmesi üzerinde hayırlı tesiri olacağına inanılmaktadır¹⁶. Görülüyor ki Cava gibi müslüman bir ülkede hâlâ sünnet ameliyesinde çocuğu kucağına alan şahıs (Santri) veya yaşlı kimse, aynı zamanda Türkiye'deki kirveliliğin mesuliyetini de yüklenmiştir. İlerde görebileceğimiz gibi, Anadolu'da da kirve çocuğun sünnet masraflarından, eğitiminden evlenmesine kadar bütün işlerini yönetir.

İslâmiyeti kabulden önce de eski Türklerde (göbek kesme) geleneği vardı. Şöyle ki doğan çocuğun göbeğini bir ebe keserdi. Burada ebeye "Andık-ana", ebe'nin kocasına da "Andık-ata" denilirdi. Burada göbeği kesilen çocuk ile göbeği kesen Andık-ana tarafları arasında yedi göbeğe kadar*** kız alıp-verme geleneği tabu sayılırdı. Bazı ilim adamlarına göre, özellikle Prof. Dr. Margilo'ya göre sünnet, Türkistan'ın kuzeyindeki bütün Kazaklarda Andık-ana ve Andık-ata geleneğinin Hazar denizinin Batısındaki devamından ibarettir¹⁷. Margilo ve Kirzioğlu'na göre islâmiyetle ilgisi bulunmayan Andık-ana ve Andık-ata müessesesi Türklerin islâmiyeti kabulünden sonra yerini kirveliliğe terketmesi şeklinde yorumlanmaktadır¹⁸. Ziya Gökalp ise eski Türklerde yaygın olan Potlaç ile kirvelik arasında yakın münasebetler bulunduğunu iddia etmektedir¹⁹.

Kirveliliğin coğrafi ve kültürel yayılma alanı

Bir sosyal müessese olarak kirvelik sadece Doğu Anadolu'ya has ve hattâ bir etnik grubun malı değildir. Geniş bir coğrafi ve kültürel alana yayılmaktadır. Cava misalinde olduğu gibi. Bunun için kirveliliğin sınırlarını belirten tarihçilerimiz vardır. Özellikle Kirzioğlu'na göre kirvelik, Dağıstan Dermikapısından Adana'ya, Tebriz-Urmiye (Şahpur)'dan Sivas'ın doğusuna kadar olan sahaya yayılmıştır²⁰. Gerçekten de Osmanlı Tahrir Defterlerinde rastlandığı gibi Sivas ve Adana illerinin Doğu kesimi *Türkmen*, Batısı ise *Yörükân* olarak belirtiliyordu. Daha uygun bir terimle ifade etmek gerekirse Sivas'tan itibaren Batı Anadolu bölgesine Oğuzlar, Doğu bölgesine ise Türkmenler de demek mümkündür.

Elimizde etraflı araştırmalar olmamakla beraber kirvelik müessesesine daha ziyade Türkmenler bölgesinde rastlamaktayız. Yörükân (Oğuzlar) bölgesinde ise,

16 Aynı eser, s. 545.

17 Dr. Fahrettin Kirzioğlu ile özel konuşmalar, 18 Ekim 1971, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

18 Bugün Söke (Aydın) bölgesinde yaşayan Yörüklerde doğan kız çocuklarının 6 ayına basıncaya kadar tırnakları kesilmez. Altıncı aydan itibaren kız çocuğunun tırnakları (Kına-ana) tarafından kesilir, avucunun içine kına yakılır (sürülür). Kına-ana, gelir durumuna göre çocuğa hediye verir. Kına-analığ için Yörüklerde akrabalardan ziyade samimi komşulardan biri seçilir. Nitekim, Fitri (al-fitra)'nın şartlarını sıralayan hâdislerde, tırnak kesmek, misvak kullanmak, bıyık ve sakal kesip düzeltmek ile birlikte hitan'da zikredilir. (İslâm ansiklopedisi, s. 543-544) Bunlara Kına yakmayı da ilâve edebiliriz. Görülüyor ki Peygamberin fiilleri arasında bulunan tırnak kesmek ve kına yakmak gibi sünnet sayılan davranışlar Yörüklerde "Kına-Ana" tarafından icra edilmektedir.

19 Fahrettin Kirzioğlu, *Kars Tarihi*, Cilt I, s. 504, Işıl Matbaası, 1953 İstanbul.

20 Aynı eser, s. 504-505.

yani Sivas'ın Batısında kalan yerlerde kirvelik hukukî, sosyo-ekonomik yerini "sağdıç" v.b. terimlere terketmiştir²¹. Nitekim, Batı Ege'de, mesela Avşar ve Kaçar Yörüklerinin yaşadıkları yerlerde kirveye "sünnet babası" tâbiri kullanılır. Yalnız, sünnet babası, sağdıç gibi, çocuğun dedesi, amcası, dayısı bunlar da yoksa halk arasında sevilen en yaşlı birisi olabilir. Sünnet babası, tıpkı kirvelik de olduğu gibi, çocuğa çeşitli hediyeler verir ve hatta grup için de hürmet görür. Fakat, kirvelik de olduğu biçimde bir sıhrî (ritual) akrabalık ortada mevcut değildir.

Bazı araştırmacılar Rize, Trabzon (Sürmene) yörelerinde sağdıca kirve denildiğini ileri sürmektedirler²². 1970 Temmuz ve Ağustos ayları arasında Doğu Karadeniz bölgesinde yapmış olduğumuz Saha Araştırmalarında bu görüşe raslayamadık. Bununla beraber sembolik olarak sünnet esnasında çocuk, kucağa alınmakta fakat bu fiil kirvelik kadar bir müessiriyete sahip değildir.

Güney Doğunun Mardin ve Siirt gibi Türkçe - Arapça karışımı konuşan illerinde kirveye (qarîb) yani akraba terimini karşılık olarak kullanılmaktadır. Bunlar da kadın ve erkek birbirlerini qarîb diye çağırırlar²³. Qarîb terimi ashında kirveliliğin bütün mesuliyetini ve vecibelerini taşır.

Kirvelik, dar manada Doğu ve Güney-Doğu Anadoluyu, geniş manada ise Anadolu sınırlarına taşarak Dağıstan Demirkapısından Adana'ya, Tebriz-Urmiye'den Sivas'ın Doğusuna kadar uzanan bir coğrafî sahadaki Türkmenler arasında geçerlidir. Bu bakımdan, kirvelik müessesesini münhasıran Kürt aşiretine bağlamak tarihi ve sosyal gerçeklere ters düşer. Bu hususu biraz sonra tafsilatı ile göreceğiz.

Kirveliliğin kullanıldığı yerler ve gruplar

a) Türkmenler: Ardahandan Sivasa kadar, sünnî, Alevî, Şîî ve Bektaşî'lerin hepsinde kirvelik mevcuttur.

b) Yerli, yani göçebeliliği terketmiş Türklerde, özellikle, Erzurum, Kars, Erzin-can, Artvin, Elâzığ, Malatya, Maraş v.b. yörelerde kirvelik yaygındır.

c) Karapapak veya Terekeme: Bunların bir kolu Selim (Kars) den Dağıstana kadar uzanır. Terekeme'nin sünnilerine Karapapak veya Karakalpak denilir. Bunların bir ucu Bakû'ya öteki ucu da Amasya'ya kadar uzanır. Bu bakımdan Bakû-Amasya çizgisi üzerinde yaşayan bütün Karapapak Türklerinde kirvelik önemli ve canlı bir müessese olarak yaşamaktadır.

ç) Şîî, Caferî Türkleri (Karşlıların deyimiyle Tatlar)²⁴ nin yaşadıkları sahalarda, bilhassa Iğdır, Revan, Gümrü, Genç, Karabağ ve Tebriz yörelerinde kirvelik vardır.

21 Nitekim Edirne'de sağdıç'a Kirve denilmektedir. Bk. Hâmid Zübeyir Koşay, Türkiye Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme, s. 261-262, Maarif matbaası, 1944 Ankara.

22 F. Kızıoğlu ile özel görüşmeler, aynı tarih.

23 F. K., Aynı eser.

24 Câferî mezhebine mensup olanlar İmam Cafer'in içtihadını kabul edenlerdir. Bunlara şîîler de diyoruz. Aleviler ise İmam Ali'nin yolunu seçenlerdir. Bu bakımdan bu iki mezhebi birbirinden ayırmak gerekir.

d) Kürtler: (Sünnî, Şafiî ve Hanefî) arasında kirvelik yaygındır.

e) Zazalar: Bu grup daha ziyade Tunceli, Bingöl, Elâzığ, Adıyaman, Diyarbakır'da ikâmet ederler. Zazaların sünnî ve alevî olanlarında kirvelik katı bir durum arzeder. Dinî yönden fanatik bir gruptur²⁵.

f) Kurmançlar: (veya Kırmançlar): Kürtlerden farklı bir boy olan bu grupta da kirvelik²⁶ müessesesi canlı bir şekilde hayatini muhafaza etmektedir.

Görülüyor ki, ana dili türkçe olanlar ile türkçe olmayanlar arasında, kirvelik belirli bir coğrafî sahada, yaygın bir durum arz etmektedir. Bu bakımdan kirveliliği sadece bir etnik gruba bağlamak ne kadar hatâlı ise, Anadolumuzun belirlirbir coğrafî bölgesine bağlamak da o kadar hatâlıdır. Demirkapı (Dervendi), Bakü-Azerbaycan, Karabağ, Tebriz, Gence gibi Türk boylarının teksif edilmiş olduğu sahalarda kirvelik münasebetleri içtimaî vazifesini icrâ etmektedir.

1969 yılında Trakya bölgesinde yapmış olduğumuz bir araştırmada Bulgaristan'ın Fotin ve Kırcaali yöresinde gelip Çorlu (Tekirdağ), Pınarhisar (Kırklareli) ve Lüleburgaz (Kırklareli)'a yerleşen alevî Türklerinde kirvelik terimi bütün özelliğini muhafaza etmektedir. İran Azerbaycan'ında bilhassa Rizaiye şehrinde kirvelik yaydır. Fakat, belirli bir fonksiyonu yoktur. Burada kirve, umumiyetle çocuğun dayısı oluyor. Kirvenin, akraba olması sebebiyle de hürmet görmesi tabiidir. Aynı şekilde Ardeşen/Rize de çocuğu kucağına alan ya babası, amcası veya ağabeyisi oluyor. Bu suretle, hısımdan ziyade akrabalar²⁷ bu vazifeyi deruhte etmektedirler.

Araştırmanın yapıldığı diğer bölgelerde (Denizli, Afyon, İzmir, Konya, Samsun, Giresun, Ordu, Kastamonu, Bolu, Antalya, Bursa ve Manisa illeriyle çevrelerinde kirve kelimesi mevcut değildir. Ancak, çocuğu ya yakınları veya "en yürekli" olanlar kucağına alır. Dinî törenler yapılır, hediyeler verilir fakat kirvelik bir sosyal ve ekonomik fonksiyona sahip değildir. Bunların dışında gerek göçler ve gerekse çeşitli yerleşme sebepleriyle Sinop'un Ayancık, Amasya'nın Merzifon ilçelerinde kirvelik gerçek önemini sürdürmektedir. Keza, Oğuzlar bölgesinde hususiyle Çorum, Kayseri, Mersin, Adana, Tokat, Yozgat²⁸ illerinde kirvelik müessesesi mevcuttur.

25 Zazalar, aslında Partlar (Arsakit) çağında Afganistan'dan gelip Anadoluya yerleşmiş Oğuz boylarıdır (Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 46, 411, 1946, İstanbul, bk. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 136-137. Aynı görüşler Kurmançlar için de iddia edilmektedir. 1965 Genel Nüfusuna göre Türkiye'de 150.000 Zaza yaşamaktadır.

26 M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 1961, Ankara, Millî Eğitim Basımevi. Yazara göre Türkler boy bakımından üç şubeye ayrılmışlardır: Baba-kürdiler, Kormançolar ve Zazalar, s. 7-10.

27 Ardeşen ve yörelerinde hısım terimi (kız alıp-verme yoluyla olan akrabalığı. Akrabalık ise biz-zat kan yoluyla husule gelen bağılılığı gösterir.

28 Hatta Yozgat'ta halk arasında yaygın bir deyim vardır: "Keyfimin kıvrımsısın". Bu tâbir aslında Anadoluda "keyfimin kâhyasımın" sözünün değişik bir şekli olup, kirvenin herşeye karışacağı ifade eder.

Kirve kelimesinin kaynağı

Bu kelimenin kaynağı hakkında kesin bir fikre varmamız mümkün olamamıştır. Bununla beraber, kirve kelimesiyle ilgili ihtimalleri açıklamak istiyorum:

a) Farsça da *kir* (penis) erkek tenasül organı anlamına gelir. Aynı kelime kürte de mevcuttur. Kürtler penise bazan *kriv* de demektirler. *Kirve*, *kirva*, *kürva* gibi aynı manada kullanılan bu kelimenin sonundaki (v) eki "kir"e geldiğinde (kirov) olur ki bu da Farsça da (tutmak, veya muhafaza etmek) manasına taşır.*

b) Kars'ın yerli halkı (kivra), Terekemeler ise (kirve) demektirler.

c) Irak'ta yaşayan Kerkük Türkleri arasında kirve kelimesi mevcut değildir. Yalnız Musul bölgesinin Telâfer şehrinde yaşayan Türklerde (Kirev) kelimesi kullanılmaktadır.

ç) Elâzığ köylerinde (küvre) kelimesi vardır²⁹.

d) Gaziantep Türkmenleri ise "kivre" şeklinde kullanılmaktadırlar³⁰. Bir başka araştırmacıya göre aynı ilin Kilis ilçesine bağlı Eylen köyünde ise "kirve" denilmektedir³¹. Keza, aynı şekilde Malatya'da da "krive" sözü yaygındır³².

e) Ermeniler, güveğinin sağında giden en yakın genç dostuna, (bizim "sağdıç" a) kivre dedikleri gibi, çocuğun vaftiz-babası'na da bu adı veriyorlar³³.

f) Kivrelilik ile vaftiz-babalığı arasında münasebet kuranlar da vardır. Şemseddin Sami, türkçe sağdıç'ın: 1) Dügünde güveğin sağında giden kulağuz (erkek), 2) Gelinin sağında giden kulağuz kadın, yengeden başka 3) Hristiyanlarda vaftiz olunan çocuğu tutan ve adını koyan adam ki vaftiz masrafını da o öder³⁴.

g) Yine Şemseddin Sami, türkçedeki sağdıç'ın rumca da *kumbaros* manâsına geldiğini yazıyor. Gerçekte, rumcada *koumbaros* (akraba kabul edilen godfather karışığında) kullanılmaktadır³⁵.

* Muhammed-i Mâin, *Burhan-i Gâti*, 3. cilt, 1342, Tahran, Sina kitabevi.

29 Nermin Erdentuğ, *Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki*, s. 54, Ankara Üniversitesi, DTCF yayınları, 1959, Ankara.

Nermin Erdentuğ, *-Hal Köyünün Etnolojik Tetkikleri*, s. 95, 1956, Ankara.

30 Ömer Asım Aksoy, *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, s. 92, cilt: 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

31 Cahit Tanyol, *Eylen Köyü*, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 19-20, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964-1966.

32 Ahmet Caferoğlu, *Güney Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar*, s. 293-194, T. K. D., Cilt I. 12, 1945, İstanbul

keza bk: Hâmit Zübeyir Koşay, İshak Refet, *Anadilden Derlemeler*, 1932.

33 Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, 504-505.

34 Fahrettin Kırzioğlu, aynı eser, s. 504-505, (bkz. Şemseddin Sami, *Kamûs-i Türki*, s. 806, 1317 (1901), İstanbul.

35 Richard and Eva Blum, *Healt and Healing in Rural Greece*, s. 93, 161, 164, 167, Stanford University, 1965.

i) Kıbrıs Türkleri arasında da yaygın olan *kumera* kelimesi, sünnette ve düğünde çocuğa vekillik yapan kimsedir.

Kirvelik ile koumbaros arasında gramatik bakımdan bir bağ olmamakla beraber, taşıdıkları manâ ve cemiyetteki fonksiyonları bir yakınlık arz etmektedir. Nasıl vaftizm “Hristiyanların dine girme belgesi”³⁶ sayılıyorsa, Cava’da da hitân, “islâm dinine giriş” merasimi olarak kabul ediliyordu. Aynı şekilde vaktiyle Kars ilinde yaşayan Beyaz Rus asıllı Molokanlarda³⁷ da bir çeşit sünnet merasimi mevcuttur. Obrenzanyî yani kendi tâbirleriyle (kamuş = penis) bayramlarında sembolik mana da bir sünnet bahis konusudur. Kamuş kesme geleneği (obrenzanyî)nde çocuk üç aylıktan itibaren cemaat fertlerinden biri tarafından kucakta tutulur. Dinî merasim icrâ edilir. Hediyeler verilir. Kız ve erkek farkı gözetmeksizin obrenyanzi uygulanır. Merasimin hitamında ana-baba cemaat üyelerine hediye dağıtır ve onları davet eder. Gerek yerli halk, gerekse Molokanlar bu geleneği ortaklaşa “kamuş kesme” veya sünnet merasimi olarak ifade etmektedirler.

k) Türk Dil Kurumunun yayımlarından olan “Türkçe Sözlük”de de kirve kelimesi için bir kaynak gösterilmiyor. Kelimenin menşeiini işaret etmiyor³⁸. Kelime bir ihtimalle Farsçadır ve “Kirov”dan gelmektedir. Güney Türkçesine ve Kürtçeye de Farsçadan geçmiştir.

Kirvelîğin grup hayatındaki yeri

✕ a) Kirvelik bir müessesedir; bu sebeple de sosyal sistemin bir unsuru olarak düşünülür: Yukarıda belirtildiği gibi, islâmın en önemli geleneklerinden biri olan sünnet seremonisinin de bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır. Oğuz ve Türkmen gruplarında da mevcuttur. Yalnız Oğuzlarda hukukî, sosyo-ekonomik ve kültürel bir mâhiyete sahip değildir. Sadece sembolik bir mâhiyet arzeder. Buna karşılık Türkmenlerde kirvelik bu saydıklarımızın hepsini ihtiva eder.

✓ Kirve, çocuk sünnet edilirken onu kucagında tutmuş olan kimsedir. Bazı köylerimizde, hele Türkmenler arasındaki geleneğe göre çocukla kirve arasında Hısımlığa (sıhrî akrabalığa) veya “ritual kinship” benzer bir bağ meydana gelir. Bu durumda kirve, çocuğun “süt babası” gibi bir şey olur³⁹. Görülüyor ki çocukla, kirve arasında sıhrî (ritual) bir akrabalık meydana gelir. Anadolu’da çok yaygın olan “süt anne”⁴⁰ gibi “süt baba”sı da toplum içinde bir fonksiyona sahiptir. Kirvenin, muhakkak

36 *Türkçe Sözlük*, V. Baskı, T. D. K. yayınları, 1969, Ankara.

37 Orhan Türkdoğan, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, s. 112-113, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1971, Erzurum.

38 *Türkçe Sözlük*.

39 Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı*, Cilt: III, T. D. K., İbrahim Horoz Basımevi, 1946, İstanbul.

40 Anadolu’da, doğum yapan bir kadının eğer sütü yoksa, veya ana doğumda ölmüşse o çocuğa kuvvetlendirmek için çocuklara karşılık olarak süt verilir. Böylece tıpkı kirvelikte olduğu gibi sıhrî bir akrabalık ortaya çıkar. Buna “süt ana”, “süt anne” denilir.

çocuğu alması gerekmez. Nitekim, birçok bölgelerde (Malatya) “kirve sünnet babası, yani sünnet yapılırken çocuğun başında duran yahut onu kucağına alan kimse de olabilir”⁴¹. Burada kirve, “sünnet babası” yerine geçmektedir. Hem “süt babası” hem de “süt anası” terimleri göstermektedir ki cemaatta kirve, çocuğun baba derecesinde yakını olmaktadır. Bunun gibi, kirve sünnet olan çocuğun elini ve kolunu tutan⁴² ve çocuk üzerinde baba hakkı taşıyan kimsedir⁴³. Çocuk üzerindeki kirvenin bu babalık hakkı, islâm geleneğindeki Tanrı hakkı gibi telâkki edilir. Bu demektir ki, nasıl çocuk babasına karşı saygılı olmak zorunda ise, baba da çocuğuna sevgi ve ihtimam göstermek mükellefiyetindedir. Bu bakımdan kirvelik, çocukla kirvesi arasındaki karşılıklı bağlar ve vecibeler sebebiyle, kutsal bir mahiyet kazanmaktadır.

b) Kirvelik, aileden aileye intikal edebileceği gibi, sonradan seçim yoluyla da yürütülebilir. Sün (Elâzığ) da kirvelik, umumiyetle bir aileden evlâdına intikal eder. Bilhassa aile, eskidenberi kendi sülâlesi için kirve seçilmiş olan aileden bir kirve seçer⁴⁴.

Ayrıca, Anadolu'da pek yaygın olan “beşik-kertme”⁴⁵ denilen bir gelenek vardır. Burada hem çocuklar henüz beşikte iken nişanlanırlar hem de kirve seçilir. Bu gelenekte kirve, erkek çocuğa nişanlanan kızın babasıdır. Beşik kertmede kirvelik bir söz vermedir, gayri resmi (informal) bir akitir. Bu akt, çocuğun henüz doğduğu bir dönemde vukû bulduğu için, çocuğun nişanlısının babasının kirvesi olması bir engel teşkil etmez. Erzurum’da bu çeşit kirvelik geleneğine rasladık (1965). Ayrıca, Kağızman (Kars)’da çocuk doğar doğmaz ona bir kirve bulunur. Bazı çevrelerde ise çocuk henüz doğmadan kirve tâyin edilir. Bu örnekler, kirveliliğin önceden tâyin edildiğini, bir seçime veya tercihe dayanmadığını gösterdiği için bir çeşit kapalılık (kast) niteliğini de taşımaktadır. Çünkü, kirvenin ileri yaşlardaki durumda statüsünü ve prestijini önceden hesaplamak mümkün değildir. Bilhassa sosyal hareketliliğin hızlandığı anlarda tabakalar arası münasebetlerde de değişimler meydana gelecektir. Bu gibi durumlarda kirveliliği sınıf yapısına uygun olarak açıklamak şaşırtıcı olabilir. En azından sosyal gelişmelerde olaylar arası münasebetler tekci (simplest) bir görüşe bağlamak anlamına gelir ki, bu da sosyal ilimleri mâhiyetine uygun değildir.

Seçim veya tercih yoluyla kirveliliğe gelince, bunlar da çok yönlü bir durum arzeder. Umumiyetle Türkiye’de çocuk 7-10 yaşları arasında sünnet edilir⁴⁶. Bunun

41 Ahmet Caferoğlu, Güney Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar, s. 293-294.

42 Mekke’de sünnet olan çocuk arka üstü yatar, annesi çocuğun dikkatini şekerlerle başka tarafa çekmeğe uğraşırken, berber gulfeyi bir pens ile sıkıştırır ve keser (bkz. İslâm Ansiklopedisi, s. 544, cilt: 5, 1950, İstanbul).

43 Türkçe Sözlük, V. baskı, T.D.K. yayınları, 1969, Ankara.

44 Nermin Erdentuğ, *Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki*, s. 54.

45 Beşik-kertme veya beşik kertme nişanlı, beşik kertiği, çocuk daha beşikte iken anası babası tarafından nişanlanmış olması âdeti.

46 Yalnız Güney Doğu bölgelerinde 5-10 yıl öncesine kadar mali imkânsızlıklar sebebiyle sünnet olmayanlar, askerlikte sünnet olurlardı.

için önce “dâvetçi çıkarılır”. Bu dâvetçinin vasıfları, sünnet olacak çocuğun sünnet gün ve saatini tebliğdir. O zaman kirvelige talepte bulunulur. Şayet talep birden fazlaysa kimsenin hatırı kalmasın diye kura çekilir veya yabancı birine, samimi bir dostu olmamakla beraber, “bir merhabası olana” kirvelik verilir. Bu suretle yakın dostların “hatır koyması” “dargınlıkları” önlenmiş olunur. Umumiyetle Diyarbakır yöresinde bu gelenek mevcuttur. Kirve tercihinde bir diğer husus da sünnet çocuğunun yakınlarıdır. Böylece, dostluk ve yakınlık bağları daha da güçlenmiş olur. Bazan da kirve, mahallenin en iyi insanları arasından seçilir. Bu gibi hâllerde; dostluk, fazilet, iyi ahlâklı olmak kirvelik için belirli ölçüleri teşkil eder. Tokat, Kars yöresinde bu hususları yakından tesbit ettik. Bunun gibi, baba dostları arasından da kirve seçme geleneği yaygındır. Bilhassa, Adana’da görüldüğü gibi, baba dostu başka bir şehirden veya köyden olursa kirvelik için makbul sayılır. Bazı hâllerde kirvenin seçiminde zenginlik de önemli bir hususu teşkil eder. Çünkü, kirve çocuğun bütün masraflarını üzerine alacağından ebeveyn ağır masraftan da kurtulmuş olur.

c) Sünnilere nazaran alevî-şii’lerde kirvelik ve sünnet seramonisine büyük önem atfedilir. Bunun da birçok sebepleri vardır. Çünkü, Peygamber (hz. Muhammed), torunları İmam Hasan ve İmam Hüseyin’i⁴⁷ sünnet ederek kirvelige büyük bir kıymet vermiştir⁴⁸. Ayrıca, alevîlik kapalı bir tarikat hüviyetine sahip olduğu için bu çeşit geleneklerle yapısını daha sağlam tutabilmiştir.

Sünnette akan kan, alevîler için sembolik manada bir “imam kanıdır”. Yani Hasan ve Hüseyin’in kanıdır. Bu yüzden kirvelik kutsaldır. Böylece kirvelik bir tarikat havası içine bürünmüştür. Alevîlerde hem gurup L’Esprit de Corps’unu sağlamlaştırmak, hem de tarikatın devamlılığı için sünnet merasimi tantanalı olur. Bazan bir hafta sürebilir. Bu husus, sünnet sahibinin ve dolayısıyla baba veya dedenin topluluk içindeki maddî ve mânevî kudretini sağlamak, desteklemek ve hatta artırmak gayesine yönelmiştir⁴⁹. Alevîlerde “Dedelik”⁵⁰; Pençeliler⁵¹ ve “Erkânlılar”⁵² gibi sosyal sıralamalar gurup yapısı içinde her an prestij sağlamanın vesilelerini arayacaktır. Bu kuruluşlar, içtimâî gelenekleri özellikle “imam kanı” akması sebebiyle kirveligi yaşatmak için gereken bütün imkânları kullanacaktır.

d) Kirvelik, başta alevî aşiretleri olmak üzere, Türkmenler ve Kürtlerde büyük ölçüde maddî masrafları, ekonomik gücü gösterir. Kirve, çocuğun başlığundan ayak-kabılarına kadar her şeyini yapar, hamama götürür, sünnet ve düğün masrafını öder.

47 Hasan ve Hüseyin, Hz. Ali’nin çocukları, Hz. Peygamberin torunlarıdır.

48 M. Şerif Fırat, *Doğu İleri ve Varto Tarihi*, 2. baskı, s. 158, Ankara, 1961.

49 Nermin Erdentuğ, *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki*, s. 93-94.

50 Dedelik, Alevîlerde dinî liderliği ifade eder. Dede soyuna mensup olanlar kutsal sayılırlar. Dede, grubun, hukukî, iktisadî, ictimâî ve siyâsî kanaatlarını düzenler.

51 Pençeliler de yine Alevîlerde bir dinî gelenektir. Allah, Muhammed, Ali, Hasan ve Hüseyin olmak üzere beş kişiyi esas alır.

52 Erkânlılar, bunlar da yine alevî tarikatında dinî bir fonksiyona sahiptirler. Melhem ağacını kutsal sayarlar. Bu ağaca sahip olan, erkânlı grubu düzene koyar.

Hatta aşiretler arasında kirvelîğin hürmetine kanlar bağışlanır (kurban kesilmesi gibi). Bu şekil kirvelîğin değeri artar, düğün evine yüzlerce atlı yığılır, tören bir hafta sürer. Böyle bir kirvelikte yüzlerce sarı altın harcanır, büyük masraflar yapılır⁵³. Buna karşılık da çocuğun babası bu hediyelerin iki katını kirveye verir, mecliste bulunan misafirlere de ayrıca hediyeler dağıtır. Kirvelîğin bu hususiyeti dolayısıyla Ziya Gökalp eski Türklerdeki Potlaç geleneği ile kirvelik arasında bağ kurmuştur⁵⁴.

e) Kirveye hürmet, baba ve anadan sonra gelir. Hatta bazı hâllerde ondan da ileridir. Kan akrabaları kirve olamaz. Bu bakımdan kirve, dayı ve amcadan çocuğa daha çok yakındır. Kirve, çocuk için tam bir veli veya vasidir. Onun koruyucusudur. Eğitiminden, askerliğine ve evlenmesine kadar çocuğun bütün faaliyetleri kan akrabalarından ziyade kirveyi ilgilendirir. Bu sıhrî akrabaların önemli bir sebebi de sünnette dostluk ve kutsallık nişanesi olan kan (peygamber sünnetinin kanı) “kirvenin eteğine döküldüğü” için kirvelik mukaddestir ve seçilerek bulunan en sadık dost olan, kirve, en yakın akrabadan, dayı ile amcadan, daha ileri sayılır⁵⁵. Kivrelikte kadınlar yaşmaklanmaz yani örtünmezler. Kirveyle birlikte yemek yerler. Mahremiyet kâlar. Kirve ev halkından sayılır. “Kirve olan aileler arasında kapı baca yoktur”. Yani kirve istediği zaman kirvesi olduğu eve gider, orada yatar. Evin alış verişine, kız evlendirmelerine kısacası her şeyine karışır.

Kirvelik seçime dayanan bir akrabalık olmakla beraber, kirve olan aşiretler arasında kan bağılılığı gibi sarsılmaz bir dostluk tessüs eder. Nitekim, Karsta alevî Türkmenleri arasında kirve (kivra) kutsal bir müessesedir. Bunun için de “kivra kivranın bacasından hızlı geçemez” sözü yaygındır. Bunun açık manâsı kivra hiçbir vakit rahatsız edilemez. Kapalı manâsı ise kivranın namusuna, ailesine kötü gözle bakılamaz.

Kivranın kızıyla evlenilemediği gibi, kivralık yapılan çocuğun erkek kardeşi de aynı şekilde kivranın kızına talepte bulunamaz. Çünkü, çocuğun “pipisinden” yani penisinden akan kanla kivre elini yıkamıştır. Bu sebeple iki taraf arasında kan akrabalığı derecesinde bir bağılılık teşekkül etmiştir. Bu hallerde iki taraf arasında kız alış verişisi yasaklanmıştır (insect taboo).

Alevîlerde kirve babadan da ileri sayılır. Bu sebeple de kirvenin kızı tabudur. Kirve yedi göbeği sayılır. Yani ancak yedi göbek ötesiyle evlenmek mümkündür. Bu durum eski Türklerdeki andık-ana ve andık ata geleneğini bize hatırlatmaktadır. Bu suretle her iki gelenekte de yakın akrabayla evlenmenin mahzurları da izale edilmiş olunur.

Kirvelikte sosyo-ekonomik münasebetler

Bir sosyal müessese olarak kirve, temelinde, dinî, hukukî, sosyal ve ekonomik vecibeleri taşır. Kirve mefhumunu bunlardan tecrit ederek sadece birine icra et-

53 M. Şerif Fırat, Aynı eser., s. 158.

54 Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 504.

55 Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s. 505.

mek ve ehemmiyetini ona yığmak hem kirvelikğin grup hayatı içindeki yerini kavramamış demek olur, hem de sosyal ilimlerin “fonksiyonel karşılıklı bağlılığı” ilkesine aykırıdır. Kirve bu fonksiyonel bağlılığını sosyo-ekonomik açıdan incelediğimiz takdirde, bu gerçeği açıkça görmek mümkün olur. Meselâ kirvelik, sadece dinî faktörlere göre açıklamak kirve müessesesi üzerinde tesirli olan hukukî, ekonomik, sosyal, politik ve ictimai değer hükümlerine ihmal etmek olur. Bunun gibi, kirve vazifesini sadece ekonomik unsura istinat ettirmek, yukarıda sıraladığımız diğer birçok unsurları hesaba almamak demektir ki, bu da bizi tek taraflı (simplest) bir görüşe iter. Bu sebeple kirvelik, bütün bu faktörlerin fonksiyonel münasebeti içinde incelenmelidir. Biz burada kirvelik sosyo-ekonomik unsura temas etmek istiyoruz.

Gerek diğer islâm ülkelerinde gerekse Türkiye’de olsun, umumiyetle “fakir aileler çocuklarını zenginlerinkiyle beraber sünnet ettirirler”⁵⁶. Çünkü burada esas nokta dinin emrini yeine getirirken sevap kazanmaktır. Bu sebeple zengin aileler çocuklarını sünnet ettirirken fakir çocuklarını da bilhassa tercih ederler. Onların bütün masraflarını üzerlerine alırlar. Zenginin kirvesi, fakirin de kirvesi olur.

Anadolu’da kirve âdetinin hususiyetlerini muhafaza ettiği bölgelerde (Türkmenlerde, Zazalarda, Kürtlerde, Kurmançlarda, alevîlerde, sünnîlerde, şiîlerde, yezi-dîlerde) zenginler fakir ailelerin çocuklarına kirve olurlar. Bu, onlar için en mukaddes dinî bir vecibedir.” Çünkü peygamberin şefaatinı kazanmış oluyor”. Bilhassa sülâlelere dayanarak kirvelik yürüten kapalı tarikatlarda (alevî gibi) kirvelik için zengin-fakir ayrımı yapılamaz. Karsta “siga”⁵⁷ geleneğinin sonucu olarak kirvelik tamamıyla dinî lider (Ahunt) in müsaadesine bağlıdır. Ahunt, öksüz çocuklara hem babalık yapar hem de temsil ettiği grupta zenginlere kirvelik vazifesini yükler.

Sünneti meydana getiren sebep, dinî hayat olduğu için kirve de Peygamberin vazifesine bir nevi “vekâlet etme” manasını taşır. Bu bakımdan böyle bir icrada zengin-fakir ayrımı gözetmek bizzat dinin vecibelerini yerine getirmemek ve dine karşı saygısızlık da bulunmak demektir. Bu sebeple fakir çocuklara, bilhassa yetimlere, kirve olmak zenginlerin grup hayatı içindeki nüfuz ve kudretini de aynı zamanda artırır. Burada zenginlerin fakirlere olan kirvelik “Allah rızası” içindir. Bu suretle kirve, fakir ve öksüz çocukları giydirir, kuşandırır, onlara hediyeler verir. Hatta, okumaları, evlenmeleri ve “adam olmaları” ile de yakından ilgilenirler. O kadarki bunları kendi çocuklarından katiyen ayırmaz, farklı muamele yapmaz. Fakir çocuklarda, aynı ölçüde, zengin kirvelerine hürmet duyarlar, dinî bayramlarda ilkin onların ellerini öpmeye giderler. Hatta, falanca zengin benim kirvem oldu diye de ayrıca gurur duyarlar. Bazan, zengin bir kimse birden fazla fakir ve yoksul çocuklara kirve olabilir. O zaman daha çok sevap kazandığı inancı içindedir.

⁵⁶ İslâm Ansiklopedisi, s. 545.

⁵⁷ Kars yöresinde şiâ’lar arasında bir gelenek vardır ki burada ölen kocanın karısı ancak dinî liderle sembolik anlamda evlenir. Buna *siga usulü* denilir. Ahuntun izni olmadan kadın bir başka erkekle katiyen evlenemez. Ahunt dul ailede baba yerine geçer.

Bunun yanında fakirlerde zenginlere kirve olabilir. Çünkü, kirve de önemli olan zenginlik ve fakirlikten ziyade kirvenin grup hayatı içindeki şerefli, namuslu, dürüst ve ahlâklı bir kimse olması ilk aranan şartlardandır. Bu vasıfları üzerinde taşımayanlar zengin de olsa kirveliğe getirilemez. Bunun için de araştırma sahasında rasladığımız bir kısım misâlleri vermek istiyorum. Meselâ Kağızman'da (Kars) çocuk doğaz doğmaz buna bir kirve seçilir. Bu geleneğe uyarak Kağızman'ın Kuruyayla köyünden Muhsin Alkan'ın kirvesi, Hasankale'nin (Erzurum) Gırdabas köyünden Zeki Efgani'dir. Muhsin Alkan ailesinin iki kamyonu ve üç tane de benzin istasyonu vardır. Bu bakımdan çevrenin zengin ailelerinden biridir. Halbuki kirve Zeki Efgani, Erzurum il Belediyesinde bir memurdur. Keza, Muhsin Alkan'ın küçük kardeşi Kasım Alkan'ın kirveliliğini de yine Kuruyayla köyünden fakir bir çiftçi olan Mehmet Diktaş yapmıştır. Yine aynı ailenin en küçük çocuğu Fahrettin Alkan'ın kirveliliğini de Kağızman'dan şoför Esat Koca deruhte etmiştir. Görülüyor ki, Alkan ailesinin üç çocuğu için kirvelik yapanlar farklı gelir gruplarından olan kimselerdir. Alkan ailesine bu husus sorulduğunda: "Fakirlik-zenginlik bizler için önemli değildir. Önemli olan dostluktur" cevabı alınmıştır.

Bir örnek de Diyarbakır'dan vermek istiyorum. Diyarbakır'da tuhafiyeci Sabri Aşkın, oğlu Muhittin Aşkın'a 20'den fazla şahıs kirvelik için talepte bulunmuştur. Bunlar içinde Nice'nin eşrafından Hacı Sait Efendi de bulunmasına rağmen, S. Aşkın, oğlunun kirveliliğini, dükkân komşusu "namuslu, dini bütün, mazlûm" bir marangoza vermiştir.

Misâller istenildiği kadar çoğaltılabilir, fakat bir kelimeyle özetlemek gerekirse, kirvelik de zenginlik temel motif değildir. Aslında, halkın inancına göre zengin fakir ayırımı yapmak "günâh" sayılır. Çoğu defa, zenginler fakirlere dinî noktadan kirve olmayı tercih ederler. Bir başka araştırmacı (Etnolog) bu hususu şu şekilde açıklamaktadır: "... Hal'de bilhassa zengin veya itibarlı kimseler veyahut da bu merasimle nüfuz ve itibar sağlamak isteyenler, ekseriyetle köyün öksüz veya fakir çocuklarını da kendi çocuklarıyla birlikte sünnet etmekte ve onları da bu vesileyle yapılan merasimden mahrum etmemektedirler⁵⁸." Bunun gibi bazan da, yukarıda belirtildiği gibi zengin fakire kirve olur. Bu hususu aynı etnolog bir başka köy için şöyle açıklıyor: "Eğer sünnet sahibi varlıklı değilse kirve ile anlaşırlar. Kirve sünnet sahibine, "ben senden razıyım, elbiseleri ben yaptırırım, sen sıkılma, zahmet etme" der⁵⁹.

Burada sırası gelmişken bir önemli hususu da işaret etmek istiyorum. Kirveliliğin gerçek mânada hâkim olduğu çevrelerde bir süredenberi (köyler, kasabalar, ve ilçeler) devlet memurlarından kirve yapma geleneğine de raslanılmaktadır. Bu gelişme, ailelere sosyal statüde bir çeşit nüfuz ve statü farklılaşması sağladığı gibi, aynı zamanda, halk arasında (garib), (yabancı) telâkki edildiğinden memurlardan da kir-

58 Nermin Erdentuğ, *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki*, s. 93-94.

59 Nermin Erdentuğ, *Sün Köyünün Etnolojik Tetkiki*, s. 54.

velik münasebeti kurulmaktadır. Hattâ bir ara bu durum nahos bir manzara arzettiği için Kars Valisi Akif İyidoğan 1935 yılında, “memurlar kirve olamaz” diye bir emir de çıkarmıştır⁶⁰. Çünkü, kirve olan memurların idarî vazifelerinde tarafsız olabilmeleri bir hayli düşündürücüdür. Kaçakçılık ve çeşitli suistimal olaylarına kirve-memurların göz yumması mümkün olacağından bu olay çeşitli dedikodulara da yol açar. Bu bakımdan mahzurludur.

Umumiyetle araştırma bölgemizde (Erzurum-Kars) kirvelik için memurlar tercih edilmiyor. Zira, kirvelik daha önce de gördüğümüz gibi, ailelerden, sülâlerden intikal edebileceği gibi, çocuk doğar doğmaz da seçilir. Halbuki memurlar kısa bir süre sonra tâyin olup oradan ayrılacaklarından “kirvelik müessesesi” değerini ve fonksiyonunu kaybetmiş olur. Ayrıca, devlet memurlarından kirve seçmek, bir nevi ona sığınmak ve ondan medet ummak anlamı taşıyacağından gurup için de hoş karşılanmaz. Bununla beraber, bazı bölgelerde iyi nam ve şöhrat bırakmış memurların kirveliliği henüz devam etmektedir.

Rasyonel olarak ifade etmek gerekirse, kirve seçiminde iki önemli husus mevcuttur: 1) Sevgi ve dostluk bağı, 2) Ferdin nüfuz ve gücünden yararlanma (Kan gütme olaylarında olduğu gibi)..

Kirvelikte etnik ve mezhep faktörleri

Yukarıdan beri açıkladığımız gibi, kirveliliğin hâkim olduğu yerler etnik ve mezhep farklılaşmalarının belirlediği bölgelerdir. Bunların en önemlisi Türkmen⁶¹, Kürt⁶² aşiretleri ile, sünnî, alevî, şîî ve yezidî mezhep farklılaşmalarıdır. Yapılan mevzîî araştırmaların neticeleri göstermiştir ki, aşiret ve mezhep grupları arasındaki kirvelik münasebetleri bir kast durumu arz etmemektedir. Tam tersine, kirvelik de devamlı bir hareketlilik mevcuttur. Malatya ve Sivas ile Kars, Erzurum dolaylarında yapılan araştırmalarda Kürtler ile yerli halk (Türkmen) arasında kirvelik son derece yaygındır. Bilhassa Sivas yöresinde Kürt aşiretlerinin fazla hediye getirmeleri sebebiyle kirveliliğe tercihleri ön planda gelir. Zaten islâmiyetin: “Bütün Müslümanlar tarak dişi gibi müsavidir” prensibi gereğince Müslüman olan etnik gruplar arasında sosyal hareketlilik canlı bir manzara arz eder. Hiçbir etnik grup diğere kapalı değildir. Müslümanlık temel felsefesindeki eşitlik sebebiyle bütün kast bağlarını söküp atmıştır. Daha önce Diyarbakır araştırmasında da ifade ettiğimiz gibi, tuhafiyeci Sabri Aşkın, Çemikli (Diyarbakır) Kürtlerden Seyda Efendinin oğlu Bahattin’e kirve olmuştur. Aynı gelenek Güney Doğu ve Doğu Anadolu’da da yaygındır. Kirvelik de kürt-türkmen ayırımı katiyen yapılmaz. Nitekim bu araştırmayı yapanın kardeşi Arif Türkdöğân’ın kirvesi Malatya’nın Kale bucağına bağlı İzoli (Kürt) köyünden Câfer Ağadır.

60 Fahrettin Kırzioğlu ile özel görüşmeler, 18 Ekim 1971 (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

61 Kars halkına göre Türk, aynı kavmin şehirde oturana; Türkmen köyde, Kürt de dağda oturana.

62 Son yıllarda yapılan sosyo-kültürel, tarihi ve antropolojik araştırmalar göstermektedir ki Doğu bölgesinde birçok Türklerin kürtleştirilmesi olayı vukuu olmuştur. (bkz. Mehmet Eröz, *Kürtlerin menşei ve Türkmenlerin kürtleştirilmesi*, Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İçtimaiyat Enst. 1966.

Mezhepler arasındaki durumda böyledir. Alevîler⁶³, şiîler, ve sünîiler arasında kirvelik yaygındır. Bunun için de birkaç örnek vermek istiyorum: Selim (Kars) ilçesinden Rifat Parmaksız (sünîî) yine Selim'in Ali Sofuoğlu köyünden Enver Kemâl Erdoğan (alevî) kirve olmuştur. Bunun gibi, Kars'tan Cemal Kırzioğlu'ya (sünîî) yine Kars'tan emekli mübaşir Ahmet Mete (alevî) kirve olmuştur. Keza, küçük kardeşlerine ise yine Kars'tan paytoncu Halil Evcan (alevî) kirvelik yapmıştır. Hattâ bazı bölgelerde, hususiyle Kağızman'da şiî-sünîî arasındaki kirvelik, sünîî-sünîî arasındaki kirvelikten daha yaygın bir durum arzeder. Bunun da önemli sebebi, ekolojik faktörlerdir. Şiîlerin yoğun bulunduğu bölgelerde sosyal, ekonomik ve politik münasebetler önem kazanmakta ve mezhep sakinleri dışı yönelmekte bir zaruret hissetmektedirler. Bunun sonucu olarak da mezhep farklılaşması tesirini kaybetmektedir. Aynı hâl Iğdır (Kars) için de mevcuttur. Azerî Türkleri ki umumiyetle şiîdirlere. Yerli halkla (sünîî) daimi münasebet halinde oldukları için kirvelik bu iki mezhep arasında mümkündür. Hattâ 1959-1962 yılları arasında Kars'ın Arpaçay ilçesinde Molokanlar üzerinde yapmış olduğumuz bir araştırmada kirvelikle ilgili bir vak'aya rasladık. Molokanlardan (aslen Beyaz Rus) Aleksi, Akçalar (Arpaçay-Kars) köyünden Ali Aslan'ın oğluna kirve olmuştur. Yine bunun gibi Uzunzaim (Kars'ın Susuz ilçesine ağı) köyünden Hacı Halil Şarbudak (şiî) yine Akçalar köyünden İlyas oğlu Aydın Aslan'a (sünîî) kirve olmuştur.

Bütün bu misâller gösteriyor ki, kirvelik etnik ve mezhep gruplarının ötesinde islâmi hüviyetini, sosyo-ekonomik ve ekolojik şartlara göre, sürdürmektedir. Hiçbir etnik grup veya mezhep kendi içinde kirvelik geleneğini yürütemez.

Kirvelik de yaşlı-genç faktörleri

Kirve olacak zatın hürmet duyulacak bir yaşta olması gerekir. Köylünün ifadesiyle "kemâle ermiş olmalı ki saygı görsün".. "Cahilden"⁶⁴ kirve olmaz. Kirve, yerine göre son derece yaşlı da olabilir. O zaman kirvelik görevini ifa edemezse yerine birini vekil tâyin eder. Bu hâl aynı zamanda sünnet esnasında kirvenin aniden rahatsızlanması veya ayrılması durumuna da gerçekleştirilir. Kısacası, kirvelik için, hürmet telkin edecek bir yaştan sonra, meselâ 30-35 yaşından sonra bütün yaşlar muteberdir. Bu bakımdan ihtiyar-genç ayrımı yapılmaz.

Feodalizm ve Kirvelik

Bazı araştırmacılar kirvelik ile feodalizm arasında karşılıklı bağıllık ararlar. Bunlara göre, feodalizmin bulunduğu yerlerde kirvelik müessesesi bütün gücünü devam

63 Doğu bölgesinde şiîlere Türkmenler de denilir. Kars bölge halkının anlayışına göre şiîler örf ve âdetlerde Türklere uzak, dini yönden islâmiyete daha yakındırlar. Alevîler ise örf ve âdet yönünden Türklere yakın fakat islâmi kurallardan uzaktırlar. (Bunlar halk arasında yapılan ayrımlardır, yaşanan tecrübenin sonucudur).

64 Burada "cahil", okuyup yazma bilmeyen anlamına değil tam tersine, belirli bir yaş seviyesine yetişmemiş, olgun olmayan kimse anlamına gelmektedir.

ettirir. Bilhassa Doğu Anadolu üzerinde son yıllarda yapılmış olan bazı araştırmalar tek yönlü bir görüşten hareket ederek bütün sosyal sistemi açıklamaya çalışmışlardır. Bu türlü açıklamalar, yukarıdan beri ileri sürdüğümüz görüşler dolayısıyla, hakikate uygun değildir. Bunun sebeplerini kısaca açıklamadan önce feodalite ve ağalık terimlerine bir göz atmak faydalı olacaktır. Türkiye ve Çin tarihi ve sosyolojisi üzerinde ciddi çalışmalarını ün yapmış olan W. Eberhard'a öre Feodalite veya feodal bir toplum, temelinde idare eden (süzeren) ve idare edilen (vassal) iki sınıfı bulunduran ziraî birkuruluştur⁶⁵. Yine Eberhard'a öre tabakalaşmamış toplumlarda feodalizm mevcut değildir. Fr. Michael'e göre, feodalizm lord ile vassal arasında mevcut olan münasebetler sistemidir⁶⁶. Bu mânada olmak üzere batı feodalizmi ile doğu feodalizmi arasında farklılıklar mevcuttur. Avrupa kölelikten derebeyliğe (feodalizm), derebeylikten burjuvaziye geçerken, yâni ilerlerken, Osmanlı toplumu eşitlik ve adalete dayanan gelişmiş bir düzenden geriye, derebeyliğe dönmüştür⁶⁷. Feodalite (derebeylik) aristokratik idareci tabaka ile ona hukukî ve ekonomik yönden bağlı olan vassal arasındaki münasebetler sistemidir. Halbuki gelenekçi olan Osmanlılarda bu türlü bir feodalizm mevcut değildir. Çünkü, Osmanlı düzeninde toprak ve onun mülkiyeti Allah'ın temsilcisi olan Padişaha aittir. Kısacası, özel mülkiyet yok. Çünkü arazinin gerçek sahibi Allah'tır. Ancak, belirli bir dönemden sonra, bilhassa merkezî otoritenin zayıflaması sonucu Doğu Anadolu'da olduğu kadar Batı Anadolu'da da bir takım kişiler hususî mülkiyet hakkına sahip oldular. Böylece, geniş toprağa sahip olan bir "ağalık" düzeni ortaya çıktı. Beylik ve ağalık feodal karakterinden ziyade kendine has bir hüviyete büründü. Hiçbir zaman ağa, geniş toprağını kullanan köylüler üzerinde hukukî, askerî, siyasî ve ekonomik bağlar tesis edememiştir. Çünkü, ağanın arazisinde çalışan köylü istediği vakit toprağı terkedebilir. Hukukî açıdan ağa ile köylü arasında devletin tanıdığı bir imtiyaz ve haklar mevcut değildir. Yani, ağa arazisiyle birlikte köylüyü dilediğine satamaz, ondan vergi alamaz. Sadece ağanın toprağında çalışan ve karnını doyuran bir ortakçdır.

Son yıllarda ziraî makinalaşma, kitle vasıtalarının yayılması, sanayileşme Doğu bölgesindeki ağalık ve beylik müessesinde geniş çapta sarsıntılar meydana getirmiştir. Hattâ bazı çevrelerde köylü-ağa arasında arazi yüzünden geniş çatışmalar olmuştur⁶⁸. Bu durum muvacehesinde Doğuda bir feodalizm yerine bir ağalık terimini kullanmak daha isabetli olacaktır. Bu taktirde ağalık ile kirvelik arasındaki münasebetleri incelemek mümkündür:

a) Kirvelik, sondaki haritada görülebileceği gibi, bütün İslâm geleneğinin mevcut olduğu alanlarda göze çarpmamaktadır. Meselâ İran, Irak, Suriye ve hatta Arabistan'da kirvelik hakikî manâda bir fonksiyona sahip değildir. Sadece ya sembolik olarak mevcuttur veya Mekke'de olduğu gibi, çocuk kucağı dahi alınmaz. Fakat,

65 Wolfram Eberhard, *Conquerors and Rulers, Social Forces in Medieval China*, s. 27, 1965, Leiden.

66 Aym eser, s. 25.

67 İsmail Cem, *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*, s. 176-177, Cem yayınevi, 2. baskı, 1971, İstanbul.

68 Nur Yalman, *On Land Disputes in Eastern Turkey*, mimeo 1966-1967.

buna mukabil Cava'da santri ve yaşlı şahıslar çocuğu kucağa almakta yani kirveliliğin gerektirdiği mesuliyetleri deruhte etmektedirler.

b) Kirvelik sadece Doğu Anadolu bölgesine de has değildir. Azerbaycan, Dağıstan, Karabağ, İran Azerbaycanı gibi dış Türkleri içine alan coğrafi bölgeden tutunuz İç Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Bilhassa Türkmenler arasında yaygın bir durum arz etmektedir.

c) Kirvelik zengin-fakir ayırımına dayanmadığı için, ağalıkla ilgili görmek hatırdır. Tamamiyle islâmî bir gelenektir, bizzat Hz. Muhammed ile başlamıştır.

d) Kirvelik, cemiyet yapısı içinde fonksiyonel karşılıklı bağları taşır. Nasıl Ahunt⁶⁹ sistemi, şia gurubu içinde içtimâi mesafeyi sağlıyorsa, nasıl Levirate⁷⁰ sistem aileler arası bağlılığı sağlamlaştırıyorsa, kirvelik de aynı şekilde toplumda veya gurup hayatı içinde önemli göreve sahiptir. Modernleşme, bugün dünyanın birçok bölgelerinde geleneğin mirası olan müesseseleri sarsmaktadır. Fakat, böyle bir devrede bu gelenekler yeni şekillere bürünmek suretiyle ya yapılarını korumakta veya yerini tamamiyle başka değerler sistemine terketmektedir. Bu sebeple, kirveliliğin mevcudiyetini sadece ağalığın mevcudiyetine bağlamak hatalıdır. Çünkü, ağalığın hâkim olmadığı alanlarda da kirvelik hâkim hususiyetini devam ettirmektedir. Artvin bunun en tipik örneğidir. Artvin'de geniş arazi olmadığı gibi, ağalık da yoktur. Buna karşılık kirvelik, diğer bölgelerde olduğu gibi, hususiyetini muhafaza etmektedir. Bu sebeple kirveliliği sadece bir faktöre bağlamak ve ona göre açıklamak sosyolojinin kanunlarına zıd düşer.

Son yıllarda Türkiye'nin kitle vasıtalarının artması, nüfus hareketliliği ve eğitimin yoğunlaşması, sanayileşme birçok geleneksel müesseselere yakından tesir etmiştir. Kirvelik de cemaatçı yapıdan ferdî yapıya doğru bir gelişme takip etmektedir.

15-20 yıldanberi meydana gelen teknik, politik, eğitim, yol ve şehirleşme gibi temel değişimler kapalı cemiyet yapılarını sarsmış, denge sağlayan unsurların zayıflamasına yol açmıştır. Bu açıdan kirvelik de eski ekonomik, hukukî ve dinî değerlerini tamamen koruyamamıştır. Bu hâl kirveye olan saygının azalmasına sebep olmuş veya kirve yerine doktorun tercihi ön plana geçmiştir. Kars'tan bir köylü bize şöyle diyordu: "Eskiden kıvrta geldi mi koç keserlerdi, şimdi ise horoz kesiyorlar". "Eski muhabbetler kalktı".

Bu hükümler, kirvelik yapısında gerçek sarsıntıları göstermektedir. Hattâ, ekonomik şartların güçlüğü karşısında iki tarafın ağır masraflara katlanmamaları için kirve yerini çoğu defa çocuğun babası almaktadır. Bu da gösteriyor ki kirvelik müessesesi diğer gelenekler gibi cemaatçı yapıdan seküler alana yönelerek ferdileşmektedir.

69 Ahunt Kars'ta şîilerin dinî lideridir. Dul kadınlar sembolik olarak Ahuntla evlenirler. 1962 yılında Ahuntla bu şekilde evlenmiş 230 dan fazla kadın vardır...

70 Levirate (İbranice) Bir ailede büyük kardeşin ölümü ile dul kalan karısının küçük kardeşle evlenmesi. Her iki gelenek de toplumda bir denge unsuru, fonksiyonel bir kuruluştur. Bunları tek bir sebebe, meselâ ekonomik unsura göre açıklamak yanlıştır.

